

УДК 339.13 + 664.76

Нікішина О.В.

кандидат економічних наук, докторант
 відділ ринкових механізмів та структур
 Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України
 Французький бульвар, 29, м. Одеса, Україна, 65044
 E-mail: ksenkych@gmail.com

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СИСТЕМ ВЕРТИКАЛЬНО СУМІЖНИХ РИНКІВ ЗЕРНА ТА ПРОДУКТІВ ЙОГО ПЕРЕРОБКИ (ІНТЕГРАЦІЙНИЙ ПІДХІД)

Визначено концептуальну сутність дефініцій «суміжний ринок» і «система вертикально суміжних ринків». Розроблено розширену класифікацію систем вертикально суміжних ринків зерна та продуктів його переробки. Побудовано структурну модель відтворювальної системи суміжних до зернового ринків, проаналізовано взаємозв'язок її структурних елементів у внутрішньому та зовнішньому економічному просторі. Визначено спрямованість внутрішньої інтеграційної політики держави на досліджуваних ринках, обґрунтовано доцільність оптимізації інтенсивності внутрішніх і зовнішніх товаропотоків для стійкого відтворювального розвитку систем суміжних ринків зерна і зернопродуктів.

Ключові слова: суміжний ринок, ринки зерна та продуктів його переробки, система вертикально суміжних ринків, внутрішня інтеграція, інтеграційна політика держави, оптимізація, внутрішні і зовнішні товарні потоки.

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 International License](http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Зерновий ринок України – гарант національної продовольчої безпеки і базовий ринок у забезпеченні макроекономічної та соціальної стабільності в суспільстві. Сьогодні в умовах кризових проявів зернове господарство демонструє високі темпи виробництва та експорту продукції, водночас перетворитися на один з локомотивів економічного зростання держави воно зможе лише за умови збалансованого розвитку суміжних ринків продуктів переробки зерна, зокрема, борошномельно-круп'яної та комбікормової продукції. Невирішеність низки проблем, що гальмують стійкий розвиток даних ринків, відсутність механізмів селективного регулювання виробничих секторів ринків зернопродуктів, які є «точками зростання» у системі, продукуючи найвищі обсяги доданої вартості товарів та податкових надходжень, актуалізують дослідження теоретичного базису функціонування систем вертикально суміжних ринків зерна та продуктів його переробки (далі – ЗПП) як основи для розробки методології її регулювання.

Аналіз останніх публікацій по проблемі. Концептуальні основи функціонування суміжних ринків у макроекономічній системі знайшли відображення в працях Ю. Боровик [1], В. Лагутіна, А. Герасименко [2], Р. Баак, Ю. Камеке, Г. Нормана [3], Д. Шепінгтона [4], Г. Брунекріфта [5], П. Рея [6], Ж. Тіроля [7] та інших вітчизняних і зарубіжних учених. Водночас невирішеними залишаються питання визначення меж і структурних елементів систем вер-

тикально суміжних ринків ЗПП на теоретичному та прикладному рівнях, а також механізмів і важелів забезпечення збалансованого відтворювального розвитку всіх складових цієї системи, що обумовило мету і завдання даної статті.

Формулювання цілей дослідження. Мета статті – обґрунтування теоретичного базису розвитку систем вертикально суміжних ринків ЗПП з акцентом на внутрішню інтеграцію – окреслила низку завдань:

- аналіз понятійно-категоріального апарату досліджуваної проблеми;
- розробка авторської розширеної класифікації систем суміжних ринків;
- побудова структурної моделі системи суміжних до зернового ринків та аналіз плинності відтворювальних процесів в її межах;
- обґрунтування напрямів внутрішньої інтеграційної політики держави для стійкого відтворювального розвитку систем суміжних ринків ЗПП.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Вихідним пунктом досліджень є визначення економічної сутності категорії «суміжний ринок», яка враховує всю множину форм її прояву у сучасній економіці. Тлумачний словник С. Ожегова дає таке визначення поняття «суміжний»: (1) суміжний – який знаходиться безпосередньо поруч, має спільну межу; (2) суміжний – тісно дотичний, близький [8]. Словник синонімів К. Горбачевича визначає суміжний як сусідній, граничний, прикордонний [9]. За Д. Ушаковим, суміжний – це той, що знаходиться поруч; той, що примикає до кордону іншого; той, що тісно зімкну -

тий, безпосередньо межує [10]. Відповідно, суміжним є ринок, що межує з досліджуваним (релевантним) ринком. Водночас релевантним є ринок, ідентифікований товарними, територіальними та часовими межами [11, с. 66].

В. Лагутін та А. Герасименко визначають суміжний ринок як ринок товару, відмінного від того, що обертається на відповідному ринку, для суб'єктів якого реалізація вироблених товарів або використання товарів інших суб'єктів господарювання неможливе без використання товарів, що обертаються на відповідному ринку товару. Учені підкреслюють, що суміжний ринок – це ринок, який у структурі виробничого ланцюга межує з досліджуваним [2, с. 232]. У даному випадку мова йде про вертикально суміжний ринок.

Щодо релевантного ринку вертикально суміжний ринок може знаходитись на різних етапах технологічного ланцюга, тому в економічній теорії розрізняють верхньосуміжний і нижньосуміжний ринки. В іноземній літературі, на відміну від вітчизняної, ці терміни є широкоживаними і застосовуються в межах аналізу вертикальної структури галузі. Терміни «верхньосуміжний» і «нижньосуміжний» використовуються в працях німецьких (стосовно витрат – Р. Баак, Ю. Камеке, Г. Норман [3, с. 125]), американських (стосовно ресурсів – Д. Шепінгтон [4, с. 3]), англійських (Г. Брунекріфт [5, с. 292]), французьких (стосовно суб'єкту господарювання – П. Рей, Ж. Тіроль [6, с. 2156]) та багатьох інших учених. У фундаментальній праці Ж. Тіроля «Ринки і ринкова влада: теорія організації промисловості» вказані категорії перекладено як «наступний» і «попередній» [7, с. 272]. У даному дослідженні ми будемо використовувати терміни «верхньосуміжний» і «нижньосуміжний» ринок.

Ми підтримуємо науковий підхід Ю. І. Боровик, яка визначає суміжний ринок як ринок, товари якого є спорідненими з товарами релевантного ринку внаслідок взаємозамінності, комплементарності чи приналежності до єдиного виробничого ланцюга. Розрізняють горизонтально та вертикально суміжні ринки. Горизонтально суміжним є ринок товарів кінцевого споживання, на якому продаються товари, які є компонентами або недосконалими субститутами товарів релевантного ринку. Вертикально суміжним є ринок в одному технологічному ланцюгу з релевантним ринком, який безпосередньо межує з ним в одному з двох випадків: (1) товари релевантного ринку є вхідним ресурсом для виробництва товарів суміжного ринку; (2) товари суміжного ринку є вхідним ресурсом для виробництва товарів релевантного ринку [1, с. 69-70]. Саме *вертикально суміжні ринки* знаходяться в центрі подальших досліджень.

Досліджуваний (релевантний) товарний ринок може мати декілька вертикально суміжних ринків, які можна об'єднати в систему. Системи вертикально суміжних ринків мають різну структуру, обумовлену особливостями відтворювальних процесів, що протікають у ресурсоутворюючих секторах інтегрованих товарних ринків. Дослідження різноманіття

систем суміжних ринків та множинності форм їх прояву і взаємодій у сучасній економіці обумовлює необхідність їх розширеної класифікації. Останнє є важливим з точки зору розробки та впровадження регуляторних заходів держави, що здійснюють не одиничний, а системний узгоджений вплив на відтворювальні процеси у секторах усіх суміжних ринків.

Авторську класифікацію систем вертикально суміжних ринків по відношенню до ринків зерна та продуктів його переробки представлено в таблиці 1. Розглянемо її більш детально.

У залежності від об'єкту дослідження – релевантного ринку, можна ідентифікувати чотири системи ринків, суміжних до ринків таких товарів: зерна, борошномельно-круп'яної та комбікормової продукції, продуктів зернопереробки промислового призначення (спирт, крохмаль, солод, біоетанол тощо). Кожна із відтворювальних систем має унікальну структуру, обумовлену особливостями формування і трансформації споживчої вартості товарів на різних етапах технологічного ланцюга.

Так, система суміжних до зернового ринків включає один нижньосуміжний ринок (насіння) і три верхньосуміжних (продуктів зернопереробки). Водночас система суміжних до борошномельного ринків включає два нижньосуміжних ринки (зернових культур і їх насіння) і три верхньосуміжних (ринки хлібобулочних, макаронних і борошномельних кондитерських виробів). Слід відзначити, що перша класифікаційна ознака відображає головні напрями внутрішнього зернового споживання (продовольче, фуражне, промислове).

За місцем суміжного ринку (щодо релевантного) в технологічному ланцюзі розрізняють нижньосуміжні та верхньосуміжні ринки. За напрямом використання складових економічного потенціалу товарних ринків, включених до системи, можна виділити сировинні (зерновий), виробничі (продукти зернопереробки) та інноваційні (насінневий) ринки.

За критерієм достатності суміжних ринків відтворювальної системи запропоновано ідентифікувати три їх типи (див. табл. 1). *Високорозвинена система* складається з великої кількості розвинених суміжних ринків, які забезпечують максимально ефективно використання сировинного, виробничого, інноваційного та трудового потенціалів ринків шляхом організації глибинної переробки зерна. Згідно технології переробки, із зернових культур, окрім борошна та комбікормів, можна отримати до 40 товарів із високою доданою вартістю, зокрема, крохмаль, протеїн (суха клейковина), фруктозно-глюкозний сироп, мальтозна патока, фруктоза кристалічна, лимонна, молочна та бурштинова кислоти, біоетанол, ацетон, сухі дріжджі, L-лізин, вітаміни С, В₂, В₁₂ та ін. [12].

Характерними рисами високорозвиненої системи суміжних до зернового ринків є такі: (1) достатня кількість верхньосуміжних ринків, які забезпечують злагоджений процес глибинної переробки зерна; (2) ефективно функціонуючі виробничі сектори інтегрованих ринків, продукуючи значні обсяги доданої вартості товарів і податкових надхо-

джен у системі; (3) максимально повна реалізація відтворювальних функцій товарних ринків, виконання зерновим ринком специфічних функцій забезпе-

чення продовольчої безпеки держави та економічного зростання.

Таблиця 1

Класифікація систем вертикально суміжних ринків по відношенню до ринків зерна та продуктів його переробки [авторська розробка]

Класифікаційні ознаки	Види систем і їх елементів - суміжних ринків												
1. Зв'язок з досліджуваним (релевантним) ринком	1. Система суміжних до зернового ринків (базова) 2. Система суміжних до борошномельно-круп'яного ринків 3. Система суміжних до комбікормового ринків 4. Система ринків, суміжна до ринків продуктів зернопереробки промислового призначення												
2. Місце суміжного ринку (щодо релевантного) в технологічному ланцюзі	1. Нижньосуміжний ринок 2. Верхньосуміжний ринок												
3. Напрями використання складових економічного потенціалу ринків	1. Сировинні ринки (зерновий) 2. Виробничі ринки (продукти переробки зерна) 3. Інноваційні ринки (насіння зернових культур)												
4. Достатність суміжних ринків відтворювальної системи (ступінь переробки зернових культур)	1. Високорозвинена система суміжних ринків (глибинна переробка зерна) 2. Середньорозвинена система суміжних ринків (виробництво основних продуктів переробки зерна) 3. Нерозвинена система суміжних ринків (відсутність одного або декількох ринків у відтворювальній системі)												
5. Реалізація економічного потенціалу ринків	1. Реалізований 2. Частково реалізований 3. Нереалізований												
6. Можливість появи нових суміжних ринків відтворювальної системи	1. Висока – за сприятливих умов 2. Низька – за відсутності стимулюючих заходів												
7. Масштаб впливу ринків на функціонування системи	1. Однорівневі ринки 2. Багаторівневі ринки												
8. Домінуючий напрям руху товарно-фінансових потоків	1. Внутрішні товарно-фінансові потоки 2. Зовнішні товарно-фінансові потоки												
9. Інтенсивність міжринкового руху товарних потоків у системі (у % до обсягів виробництва товару)	<table border="1"> <thead> <tr> <th>1. Інтенсивність внутрішніх товарно-фінансових потоків:</th> <th>2. Інтенсивність зовнішніх товарно-фінансових потоків:</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>1.1. Низька (менше 30 %)</td> <td>2.1. Дуже низька (менше 10 %)</td> </tr> <tr> <td>1.2. Середня (30-60 %)</td> <td>2.2. Низька (10-20 %)</td> </tr> <tr> <td>1.3. Висока (60-90 %)</td> <td>2.3. Середня (20-30 %)</td> </tr> <tr> <td>1.4. Дуже висока (більше 90 %).</td> <td>2.4. Висока (30-40 %)</td> </tr> <tr> <td></td> <td>2.5. Дуже висока (більше 40 %).</td> </tr> </tbody> </table>	1. Інтенсивність внутрішніх товарно-фінансових потоків:	2. Інтенсивність зовнішніх товарно-фінансових потоків:	1.1. Низька (менше 30 %)	2.1. Дуже низька (менше 10 %)	1.2. Середня (30-60 %)	2.2. Низька (10-20 %)	1.3. Висока (60-90 %)	2.3. Середня (20-30 %)	1.4. Дуже висока (більше 90 %).	2.4. Висока (30-40 %)		2.5. Дуже висока (більше 40 %).
1. Інтенсивність внутрішніх товарно-фінансових потоків:	2. Інтенсивність зовнішніх товарно-фінансових потоків:												
1.1. Низька (менше 30 %)	2.1. Дуже низька (менше 10 %)												
1.2. Середня (30-60 %)	2.2. Низька (10-20 %)												
1.3. Висока (60-90 %)	2.3. Середня (20-30 %)												
1.4. Дуже висока (більше 90 %).	2.4. Висока (30-40 %)												
	2.5. Дуже висока (більше 40 %).												

Середньорозвинена система суміжних ринків передбачає виробництво основних продуктів зернопереробки, передусім борошна та комбінованих кормів. На відміну від попереднього типу, вона включає декілька виробничих ринків, при цьому потужності зернопереробних підприємств можуть бути завантажені наполовину, відтак, відтворювальна функція інтегрованих ринків повністю не реалізується. Слід відзначити, що середньорозвинена система суміжних до зернового ринків функціонує в Україні. Незважаючи на наявність потужного природно-ресурсного і виробничого потенціалів для організації процесу глибинної переробки зерна, наша держава щорічно імпортує пшеничний і модифікований крохмаль, солод, лізин для збагачення кормів та інші товари, що знижує потенційні можливості виробничих секторів рин-

ків до продукування доданої вартості, яка є внутрішнім ресурсом економічного розвитку країни.

Для *нерозвиненої* системи суміжних ринків характерними є відсутність одного або декількох ринків (сировинного, виробничого або інноваційного) у відтворювальній системі, значні обсяги імпорту товарів, що не виробляються на території держави. Загалом ідентифіковані типи систем суміжних ринків відображають ступінь реалізації економічного потенціалу ринків (реалізований, частково реалізований і нереалізований).

Ознака достатності суміжних ринків відтворювальної системи (див. табл. 1) характеризує *глибину внутрішньої інтеграції* товарних ринків у систему національної економіки. Внутрішня інтеграція відбувається через створення систем суміжних ринків, при цьому високорозвинена система вказує на достатню

глибину інтеграційних процесів, низькорозвинена – на невикористаний потенціал інтеграції. Можливість появи нових суміжних ринків системи може бути *високою* – за наявності сприятливих умов, реалізації державою комплексу селективних заходів, стимулюючих появу і розвиток нових ринків продуктів переробки зерна, та *низькою* – за повної відсутності таких заходів і стихійності розвитку ринків. У першому випадку мова йде про активну інтеграційну політику держави, орієнтовану на глибинну переробку зерна, у другому – про пасивний її тип.

За масштабом впливу ринків на функціонування системи вони можуть бути класифіковані на однорівневі та багаторівневі. Зміна умов відтворення на однорівневих суміжних ринках істотно не впливає на рух товарно-фінансових потоків у системі, не змінює існуючі пропорції відтворення. Наприклад, зменшення обсягів виробництва крохмалю на 10 % (5,7 тис. т) обумовить скорочення промислового використання зерна всього на 0,13 % (1,7 тис. т). Водночас зменшення обсягів хлібобулочного виробництва на 10 % (17 тис. т) обумовить скорочення виробництва борошна та продовольчого споживання зерна на 19,5 і 14,7 тис. т відповідно, тобто масштаб впливу і втрати доданої вартості у системі суміжних ринків будуть значно вищими порівняно з першим варіантом. Відтак, зміна умов відтворення на багаторівневих суміжних ринках обумовлює зміну пропорцій відтворення на інших ринках системи, включаючи релевантний.

Останні дві класифікаційні ознаки (див. табл. 1) характеризують вектор та інтенсивність руху товарно-фінансових потоків у системі. За домінуючим напрямом руху можна виділити внутрішні та зовнішні товарно-фінансові потоки. Домінування внутрішніх потоків визначає внутрішню орієнтацію ринку, натомість значні обсяги експортно-імпорتنних потоків є свідченням зовнішньої орієнтації досліджуваного ринку. Характерною ознакою системи суміжних до зернового ринків є домінування внутрішніх товарно-фінансових потоків на виробничих ринках і зовнішніх потоків на сировинних і інноваційних ринках.

Інтенсивність міжринкового руху товарно-фінансових потоків у системі суміжних ринків може бути різною в залежності від типу ринку (сировинний, виробничий, інноваційний), заходів державного регулювання секторів інтегрованих ринків, напрямів світових інтеграційних процесів тощо. Для ідентифікації інтенсивності міжринкового руху потоків у системі запропоновано використати подвійну оціночну шкалу (якісну та кількісну) для внутрішніх і зовнішніх товарно-фінансових потоків окремо. Конструювання кількісної оціночної шкали здійснювалося автором з позиції відповідності напрямів і обсягів товароруху в відтворювальній системі державним економічним інтересам, тому вона є різною для внутрішніх і зовнішніх потоків. У якості оціночного критерію використано співвідношення обсягів внутрішнього споживання, експорту або імпорту товару до обсягів його виробництва (у натуральному виразі) на вітчизняному ринку.

Інтенсивність міжринкового руху *внутрішніх* товарних потоків може бути чотирьох видів: (1) низька (менше 30 %); (2) середня (30-60 %); (3) висока (60-90 %); (4) дуже висока (більше 90 %). У системі суміжних до зернового ринків інтенсивність товароруху від сировинного до виробничих ринків варіює від низького (7 % – продовольче зернове споживання) до середнього рівня (34,3 % – фуражне споживання). У системі суміжних до борошняного ринків інтенсивність товароруху є дуже високою (95 % – внутрішнє споживання), що свідчить про односторонню внутрішню орієнтацію релевантного ринку.

Для оцінки інтенсивності міжринкового руху *зовнішніх* товарних потоків автором запропоновано використати п'ятиелементну шкалу із кроком в 10 %: (1) дуже низька – менше 10 %; (2) низька – 10-20 %; (3) середня – 20-30 %; (4) висока – 30-40 %; (5) дуже висока – більше 40 % (див. табл. 1). Максимальний рівень інтенсивності обмежений критерієм в 40 %, що корелює з граничним значенням ступеня відкритості ринку (СВР) щодо міжнародної торгівлі. Відповідно до Методики №49-р від 05.03.2002 р. [13, с. 253], перевищення СВР 40 %-го рівня є ознакою відкритості державного ринку і його залежності від кон'юнктури світового ринку. У системі суміжних ринків для зернового ринку притаманна дуже висока інтенсивність експортних товаропотоків (41,3 %), для ринків зернопродуктів – дуже низька (8,5 % і 0,2 % для ринків борошна і комбінованих кормів). Інтенсивність імпорتنних товаропотоків є дуже низькою як на сировинному, так і виробничому ринках.

Враховуючи результати проведеного дослідження, авторське визначення категорії «*вертикально суміжний ринок*» є таким: ринок, який безпосередньо межує з релевантним (досліджуваним) ринком внаслідок приналежності їх товарів до єдиного технологічного ланцюга в процесі формування і трансформації споживчої вартості товару. Ринок ідентифікується як *нижньосуміжний*, якщо його товари є вхідним ресурсом для виробництва продукції релевантного ринку. Якщо товари релевантного ринку є вхідним ресурсом для виробництва продукції суміжного ринку, ринок ідентифікується як *верхньосуміжний*. Характерною ознакою вертикально суміжних ринків є спорідненість і функціональний взаємозв'язок споживчої вартості їх товарів, яка формує речовий зміст і корисні властивості товару, здатні задовольнити певну потребу суспільства або людини. Саме ця ознака відрізняє суміжні від пов'язаних ринків, що забезпечують релевантний ринок засобами та предметами праці, споживча вартість яких має свої специфічні функціонально-цільові характеристики, не споріднені і відмінні від споживчої вартості товару досліджуваного ринку.

Сьогодні питання визначення меж і структурних елементів відтворювальної системи суміжних до зернового ринків, а також шляхів забезпечення комплексного та пропорційного розвитку всіх складових цієї системи на понятійному та прикладному рівнях

залишаються невирішеними. З методологічної точки зору система повинна бути лаконічною та змістовною, мати чіткі межі й складатися із функціонально залежних елементів, згрупованих за спільністю мети та технологічною єдністю [14, с. 46].

Агропромисловий комплекс містить чотири сфери: (1) виробництво засобів виробництва; (2) безпосередньо сільське господарство; (3) переробку сільськогосподарської сировини; (4) торгівлю продовольчими товарами. Земля, капітал (основні й оборотні фонди) і праця є факторами виробництва, що дають можливість виробляти зерно та продукти його переробки. Водночас джерела й процес формування факторів виробництва безпосередньо не належить до місії зернового ринку, відтворювального циклу споживчої вартості товару, хоч безумовно впливають на ефективність його розвитку. Тому вважаємо, що ринки засобів виробництва і праці (робочої сили) є пов'язаними ринками по відношенню до релевантного ринку зерна та взаємодіють із системою суміжних до нього ринків у зовнішньому економічному просторі.

Таким чином, *система вертикально суміжних до зернового ринків* – це сукупність ринків, функціонально і технологічно пов'язаних із релевантним ринком, які забезпечують виробництво, первинну переробку і зберігання зерна, його експорт і внутрішню реалізацію (вторинну переробку) для виробництва продуктів зернопереробки продовольчого, фуражного та промислового призначення. Характерною рисою систем вертикально суміжних ринків є функціонально-цільова спорідненість споживчої вартості товару та її трансформація у процесі руху товаропотоків від нижньосуміжного до верхньосуміжного ринків системи.

Суміжні ринки відтворювальної системи органічно взаємопов'язані і взаємодіють між собою, формуючи *внутрішній економічний простір*, який є основою відтворювального циклу споживчої вартості товарів інтегрованих ринків зерна та продуктів його переробки. Внутрішній економічний простір включає умови і передумови для функціонування системи суміжних ринків. Найголовнішою з передумов є наявність на території держави потужного економічного потенціалу та його складових (природно-ресурсного, виробничого, трудового, інфраструктурного, інноваційного, інформаційного, споживчого потенціалів), що складають матеріальну, трудову, інноваційну основи відтворювальних процесів на ринках ЗПП. Усі суміжні ринки є інтегрованими ринками, що свідчить про наявність в Україні потужного потенціалу для організації злагодженого процесу глибинної переробки зерна.

Система суміжних до зернового ринків є відкритою відтворювальною системою, якій притаманна сукупність прямих і зворотних зв'язків із *зовнішнім економічним простором*. Вектор його впливу на відтворювальні процеси має подвійну спрямованість. З одного боку, пов'язані ринки праці (робочої сили) сільськогосподарських і промислових товарів, що

функціонують у зовнішньому, економічному просторі, забезпечують систему суміжних до зернового ринків матеріальними і трудовими ресурсами (факторами виробництва), необхідними для здійснення процесів відтворення у секторах інтегрованих ринків. З іншого боку, зовнішній простір отримує від системи суміжних ринків товарно-фінансові ресурси (зерно і продукти його переробки є джерелом сировинних ресурсів для спеціалізованих підприємств із виробництва продовольчих товарів) та інформаційні ресурси, зокрема, цінкові сигнали, на які гнучко реагує цінними коливаннями більшість агропродовольчих ринків країни. Взаємодія внутрішнього та зовнішнього економічного простору відтворювального процесу передбачає єдність внутрішньосекторних, міжсекторних і міжринкових матеріальних, фінансових та інформаційних зв'язків у системі суміжних ринків, які забезпечують послідовний процес виробництва, розподілу, обміну та споживання [15, 16].

Розроблена автором структурна модель відтворювальної системи вертикально суміжних до зернового ринків наведена на рис. 1.

У даній системі нижньосуміжним по відношенню до релевантного ринку зерна є ринок насіння зернових культур, оскільки насіння є вхідним ресурсом для зернового виробництва. Водночас ринки борошномельно-круп'яної продукції, комбікормів, спирту, крохмалю, консервованих продуктів та інших товарів, які формують сфери продовольчого, фуражного та промислового використання зернових ресурсів, є верхньосуміжними по відношенню до релевантного ринку, оскільки зерно є вхідним ресурсом для виробництва даних видів товарів.

Авторська модель системи суміжних до зернового ринків дозволяє дослідити особливості та плінність відтворювальних процесів за всіма стадіями. Свій початок вони релевантного ринку беруть на ринку насіння зернових культур, з виробничого та інфраструктурного секторів якого товаропотоки елітного і репродукційного насіння надходять до аграрного сектору зернового ринку (див. рис. 1). Проведений аналіз динамічно-структурних змін зернового споживання в Україні (таблиця 2) свідчить про скорочення як обсягів насіннєвого споживання (з 4,6 млн. т. у 1995 р. до 2,88 млн. т у 2014 р.), так і його частки у структурі загального споживання (з 13,19 % до 4,71 % відповідно).

Товаропотоки зерна із аграрного, переробного та інфраструктурного секторів релевантного ринку надходять до виробничих секторів верхньосуміжних ринків борошномельно-круп'яної продукції, комбікормів промислових товарів (спирту, крохмалю, медичних препаратів, консервованих продуктів та ін.), формуючи сфери продовольчого, фуражного та промислового використання зерна (див. рис. 1).

Зменшення обсягів виробництва хлібопродуктів обумовили стійку тенденцію скорочення обсягів продовольчого зернового споживання – з 8,85 млн. т у 1995 р. до 6,22 млн. т у 2014 р. (на 29,7 %); у загальній структурі його питома вага склала 10,18 % у 2014 р. проти 25,36 % у 1995 р. (див. табл. 2).

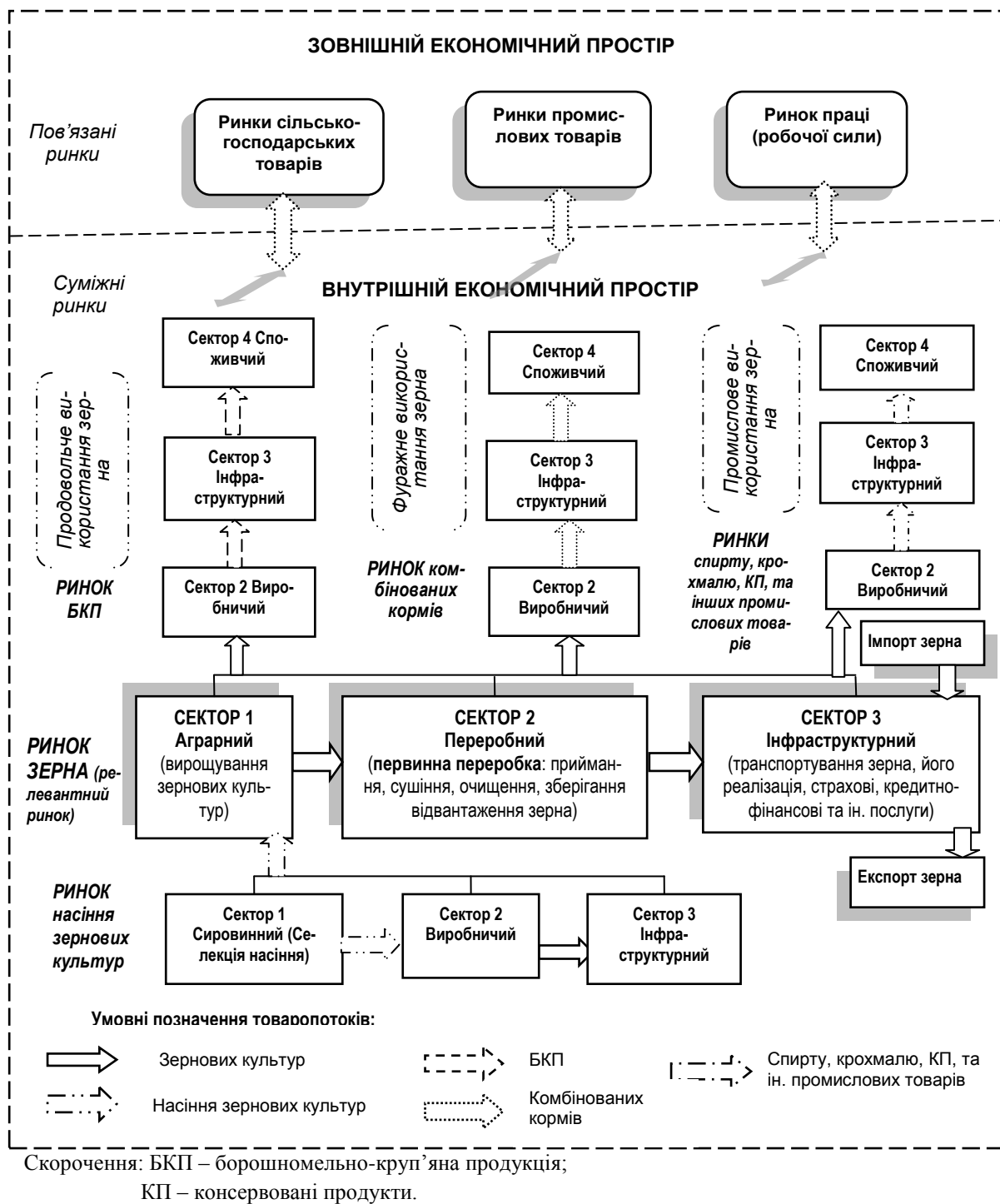

Рис. 1. Структурна модель відтворювальної системи вертикально суміжних до зернового ринків [авторська розробка]

За вказаний період зменшення поголів'я сільськогосподарських тварин призвело до скорочення обсягів та частки фуражного зернового споживання з 18,53 до 15,68 млн. т (на 15,4 %) та з 53,11 % до

25,65 % відповідно. Тенденція зростання притаманна тільки промислового споживання – його обсяги зросли в 1,5 рази і склали в 2014 р. 1,28 млн. т.

Таблиця 2

Динаміка та структура зернового споживання в Україні, млн. т*

ПОКАЗНИКИ	Роки										2014 р. у % до 1995 р.
	1995		2000	2005	2008	2011	2012	2013	2014		
	млн. т	%							млн. т	%	
Валовий збір зерна	33,93	X	24,46	38,02	53,29	56,75	46,22	63,05	63,86	X	188,2
Загальне споживання, у т.ч.:	34,89	100,0	24,14	38,56	43,56	44,24	56,50	56,36	61,15	100,0	175,27
1. Насіннєвий фонд	4,60	13,19	3,60	3,29	3,49	3,23	2,95	2,89	2,88	4,71	62,61
2. Продовольче споживання	8,85	25,36	7,75	7,75	7,02	6,73	6,65	6,58	6,22	10,18	70,29
3. Кормове споживання	18,53	53,11	11,06	13,82	13,58	16,33	16,15	16,18	15,68	25,65	84,62
4. Промислове споживання	0,88	2,52	0,10	0,67	1,63	1,55	1,45	1,37	1,28	2,10	145,46
5. Втрати	1,22	3,50	0,31	0,38	1,18	1,57	1,49	1,51	1,59	2,60	130,33
6. Експорт	0,81	2,32	1,33	12,65	16,67	14,83	27,80	27,84	33,42	54,66	в 41,3 р.

*розраховано автором за даними Державної служби статистики України [17, 18]

Загалом у звітному періоді обсяги продовольчого і кормового споживання склали, відповідно, 9,7 % і 24,6 % зернового виробництва, водночас експорт досягнув 52,3 % валового збору культур (див. табл. 2). Структурно-динамічний аналіз зернового споживання свідчить про нарощування експорту не стільки за рахунок зростання валового збору, скільки за рахунок зменшення продовольчого, кормового та насіннєвого споживання зерна. Загалом структурні зміни зернового споживання свідчать про експорту орієнтацію зернового господарства та поступовий занепад зернопереробної промисловості, обумовлюючи необхідність цілеспрямованого державного впливу на відтворювальні процеси у системі вертикально суміжних ринків ЗПП з метою їх активізації та збалансування.

На думку автора, реалізація державних економічних інтересів у системі суміжних ринків може здійснюватися за певного *оптимального співвідношення* інтенсивності міжринкового руху внутрішніх і зовнішніх товарно-фінансових потоків, при цьому таке співвідношення має бути різним для сировинного і виробничого ринків. Так, для зернового ринку оптимальним слід вважати співвідношення «висока» («дуже висока») інтенсивність внутрішніх товаропотоків і «низька» («дуже низька») інтенсивність зовнішніх потоків (див. табл. 1). Таке співвідношення відображає активну внутрішню інтеграційну політику держави в напрямку створення системи глибинної переробки зерна.

Для вітчизняного ринку борошна оптимальним є співвідношення «середня» інтенсивність внутрішніх потоків (враховуючи перевищення наявної пропозиції товару над внутрішнім попитом) і «середня» (у перспективі «висока») інтенсивність експортних потоків. Дотримання такого співвідношення пок-

ликано реалізувати потужний виробничий і експортний потенціал борошняного ринку. Для українського ринку комбікормів у короткостроковому періоді оптимальним слід вважати співвідношення «висока» інтенсивність внутрішніх (враховуючи зростаючі потреби тваринницького сектору) і «низька» інтенсивність зовнішніх потоків. Враховуючи потужний економічний потенціал, інтенсивність імпортованих товаропотоків у всіх системах суміжних ринків повинна бути дуже низькою.

Таким чином, відтворювальний розвиток інтегрованих ринків зерна та продуктів його переробки, реалізація економічних інтересів держави на даних ринках можливі за умови збалансування (оптимізації) обсягів товарно-фінансових потоків у трьохвимірній площині внутрішнього споживання, експорту та імпорту товарів. Слід відзначити, що у міру формування високорозвиненої системи суміжних до зернового ринків, яка базується на глибинній переробці зерна, співвідношення внутрішніх і зовнішніх товаропотоків змінюється, оптимізується в залежності від кон'юнктури ринку, векторів і важелів селективного державного впливу на відтворювальні процеси у секторах інтегрованих ринків.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В ході дослідження доведено, що характерною ознакою вертикально суміжних ринків є спорідненість і функціональний взаємозв'язок споживчої вартості їх товарів; саме ця ознака відрізняє суміжні від пов'язаних ринків, які забезпечують релевантний ринок засобами та предметами праці. Розроблено розширену класифікацію систем вертикально суміжних ринків по відношенню до ринків зерна та продуктів його переробки за дев'ятьма ознаками. Авторська класифікація є складовою теоретичного базису функціонування систем суміжних ринків, що дозволяє до

слідити множинність форм їх прояву в ринковій економіці, цілеспрямовано зорієнтувати регуляторні заходи держави на пропорційний розвиток усіх елементів відтворювальної системи.

Окреслено межі системи суміжних до зернового ринків, визначено взаємозв'язок і взаємозалежність її структурних елементів у внутрішньому та зовнішньому економічному просторі, що має важливе значення для розробки комплексних заходів щодо її регулювання. Для уникнення термінологічної нечіткості автором запропоновано визначати *систему вертикально суміжних до зернового ринків* як сукупність ринків, функціонально і технологічно пов'язаних із релевантним ринком, які забезпечують виробництво, первинну переробку і зберігання зерна, його експорт і внутрішню реалізацію (вторинну переробку) для виробництва продуктів зернопереробки продовольчого, фуражного та промислового призначення. Розроблена автором структурна модель відтворювальної системи ЗПП дозволяє структурувати релевантний ринок за стадіями формування доданої вартості товару, здійснити різноякісний міжсекторний аналіз ефективності відтворювальних процесів, рентабельності та податкових надходжень від суб'єктів різних секторів як зернового, так і вертикально суміжних з ним ринків.

Дослідженням встановлено, що система вертикально суміжних ринків ЗПП є мезоекономічною інтеграційною структурою, кількість ринків якої та ступінь їх розвитку визначає глибину внутрішньої інтеграції (взаємопроникнення) даної структури у макроекономічну систему та є індикатором типу і характеру внутрішньої інтеграційної політики держави. Авторське визначення *інтеграційної політики* є таким: стратегічна діяльність держави, спрямована на створення сприятливого зовнішнього середовища для формування високорозвинених систем суміжних товарних ринків у площині реалізації державних економічних інтересів у національній та світовій господарських системах. На наш погляд, новітня інтегра-

ційна політика з урахуванням сучасного етапу розвитку національної економіки повинна мати системний і відтворювальний характер. Функціонування високорозвиненої системи суміжних ринків ЗПП вказує на активну інтеграційну політику держави, орієнтовану на глибинну переробку зерна, низькорозвиненої – на пасивний тип даної політики, відсутність заходів, стимулюючих створення та розвиток нових ринків продуктів зернопереробки.

Результати аналізу структурно-динамічних змін зернового споживання засвідчили пасивний тип інтеграційної політики держави на ринках ЗПП, характерними ознаками якого є перманентне зростання експорту зерна за рахунок скорочення внутрішнього зернового споживання, неефективне використання виробничого потенціалу ринків зернопродуктів, що не відповідає національним економічним інтересам, генерує податкові, валютні та соціальні втрати держави, активізує загрози її продовольчій безпеці. Доведено, що реалізація державних інтересів у системі суміжних ринків зерна та продуктів його переробки можлива за оптимального співвідношення інтенсивності міжринкового руху внутрішніх і зовнішніх товарних потоків, яке є різним для сировинних і виробничих ринків системи, шляхом розробки та впровадження механізмів селективного регулювання відтворювальних процесів у системі.

Прикладне значення авторських розробок виражається можливістю їх використання державними органами влади в ході обґрунтування концептуальних елементів державного регулювання відтворювальних процесів у системі вертикально суміжних ринків ЗПП для забезпечення її стійкого збалансованого розвитку. Перспективи подальших досліджень полягають в розширенні класифікаційних ознак систем вертикально суміжних товарних ринків, моделюванні їх структури на стратегічних агропродовольчих ринках України із використанням методичного підходу, висвітленого в даній статті.

Література

1. Боровик Ю. І. Суміжні ринки в структурі ринкової економіки: категоріальний аналіз і типологія / Ю. І. Боровик // Економічна теорія. – 2012. – № 3 – С. 60-73.
2. Лагунін В. Д. Конкуренція і конкурента політика: категорії та поняття / В. Д. Лагунін, О. О. Бакалінська, О. І. Міняйло та ін. За заг. ред. В. Д. Лагуніна. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 320 с.
3. Vaake P., Kamecke U., Normann H. T. (2002) "Vertical Integration and Market Foreclosure with Convex Downstream Costs", *Journal of Economics*, Vol.75, № 2, 125-135.
4. Sappington D. (2005) "Regulation in Vertically-Related Industries: Myths, Facts, and Policy", University of Florida, 17.
5. Brunekreeft G. (2004) "Regulatory Threat in Vertically Related Markets, The Case of German Electricity", *European Journal of Law and Economics*, Vol. 17, № 2, 292-302
6. Rey P., Tirole J. (2007) "Primer on Foreclosure", *Handbook of Industrial Organization*, Volume 3, Edited by M. Armstrong and R. Porter, Elsevier B. V., 2215.
7. Тироль Ж. Рынки и рыночная власть: теория организации промышленности – XLII. – Пер. с англ. СПб: Экономическая школа, 1996. – 745 с.
8. Ожегов С. И. Словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1978. – 846 с.
9. Горбачевич К. С. Словарь синонимов русского языка. – М.: Эксмо, 2012. – 608 с.
10. Экономический глоссарий. Сайт национальной экономической энциклопедии. [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://vocable.ru/dictionary/> – 15.01.2016.

11. Lysyuk V.M. (2014) "Organization of the commodity market: theory and practice: monograph", Saarbrucken, Deutschland: LAP LAMBERT Academic Publishing, 224.
12. Сорокоумова Т. Что такое глубокая переработка зерна? АгроИнфо. [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://agroinfo.kz/chto-takoe-glubokaya-pererabotka-zerna/> – 15.01.2016.
13. Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку, затверджена Розпорядженням Антимонопольного комітету України від 5 березня 2002 р. № 49-р. // Конкуренційне законодавство України: Юридичний збірник. – К.: АМКУ, 2002. – 296 с.
14. Колодійчук В. А. Галузеве позиціонування зернопродуктового підкомплексу АПК України // В. А. Колодійчук / Економічний часопис - XXI. – 2014. – № 9-10 (1). – С. 45-48.
15. Нікішина О. В. Механізми регулювання інтегрованого зернового ринку / О. В. Нікішина. – Одеса: ІПРЕД НАН України, 2014. – 450 с.
16. Nikishina O. V. (2014) "Sectoral Analysis of Reproduction Processes at the Integrated Grain Market of Ukraine", Nauka i Studia, 1 (111), 105 – 111.
17. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України: Статистичний збірник 2014 р. / За ред. Н. С. Власенко. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 56 с.
18. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Розділ «Економічна діяльність». [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/> – 15.01.2016.

Стаття надійшла 26.01.2016
Стаття прийнята до друку 09.02.2016

Никишина О.В.

кандидат экономических наук, докторант
отдел рыночных механизмов и структур
Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины
Французский бульвар, 29, г. Одесса, Украина, 65044
E-mail: ksenkych@gmail.com

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ СИСТЕМ ВЕРТИКАЛЬНО СМЕЖНЫХ РЫНКОВ ЗЕРНА И ПРОДУКТОВ ЕГО ПЕРЕРАБОТКИ (ИНТЕГРАЦИОННЫЙ ПОДХОД)

Предложено авторское определение категории «вертикально смежный рынок», а именно: рынок, непосредственно граничащий с релевантным рынком вследствие принадлежности их товаров к единой технологической цепочке в процессе формирования и трансформации потребительской стоимости товара. Обосновано, что характерной чертой вертикально смежных рынков является функциональная взаимосвязь потребительской стоимости их товаров. Идентифицированы черты нижнесмежных и верхнесмежных рынков системы.

Разработана расширенная классификация систем вертикально смежных рынков по отношению к рынкам зерна и продуктов его переработки по таким признакам: (1) связь с релевантным рынком; (2) место смежного рынка в технологической цепочке; (3) направления использования составляющих экономического потенциала рынков; (4) достаточность смежных рынков воспроизводственной системы; (5) реализация экономического потенциала рынков; (6) возможность появления новых смежных рынков системы; (7) масштаб влияния рынков на функционирование системы; (8) доминирующее направление движения товарно-финансовых потоков; (9) интенсивность межрыночного движения товарно-финансовых потоков. Авторская классификация является составляющей теоретического базиса функционирования систем смежных рынков и позволяет сориентировать регуляторные меры государства на пропорциональное развитие всех элементов воспроизводственной системы.

Разработана структурная модель воспроизводственной системы рынков, смежных к зерновому рынку, которая позволяет исследовать взаимосвязь и взаимозависимость ее структурных элементов, осуществить межсекторный анализ воспроизводственных процессов, определить их деформации, комплексно оценить эффективность воспроизводственного цикла в пределах системы.

В ходе исследования определены два типа внутренней интеграционной политики государства: (1) активный, ориентированный на формирование высокоразвитой системы смежных рынков и организацию согласованного процесса глубинной переработки зерна; (2) пассивный, характеризующийся

отсутствием мер, стимулирующих создание и развитие новых рынков продуктов переработки зерна на базе мощного сырьевого и производственного потенциала рынков.

По результатам проведенного анализа идентифицирован пассивный тип интеграционной политики государства на украинских рынках зерна и продуктов его переработки. Акцентируется внимание на необходимости внедрения новой интеграционной политики, имеющей системный и воспроизводственный характер. Доказано, что устойчивое воспроизводственное развитие систем вертикально смежных рынков зерна и продуктов его переработки предусматривает оптимизацию соотношения интенсивности межрыночного движения внутренних и внешних товарных потоков.

Ключевые слова: смежный рынок, рынки зерна и продуктов его переработки, система вертикально смежных рынков, внутренняя интеграция, интеграционная политика государства, оптимизация, внутренние и внешние товарные потоки.

Nikishina O.

Ph.D. in Economics, Doctoral candidate

Department of market mechanisms and structures

Institute of market problems and economic & ecological research

of National Academy of Sciences of Ukraine

Frantsuzskiy boulevard, 29, Odessa, Ukraine, 65044

E-mail: ksenkych@gmail.com

THEORETICAL BASIS THE DEVELOPMENT OF SYSTEM VERTICALLY RELATED MARKETS OF GRAIN AND ITS PRODUCTS PROCESSING (INTEGRATION APPROACH)

Proposed author's definition of the «vertically adjacent market», namely: market, which directly borders with relevant market as a result of their belonging of goods to a single technological chain in process formation and transformation of use value of goods. Substantiated that a characteristic feature of vertically related markets is functional interrelation of use value of goods. Identified features of lower adjacent and upper adjacent markets the system.

Developed extended classification of system vertically related markets towards the markets of grain and its products processing by following features: (1) communication with relevant market; (2) place of adjacent market in technological chain; (3) directions of use components the economic potential markets; (4) sufficiency of related markets the reproduction system; (5) realization of the economic potential markets; (6) possibility emergence of new related markets the reproduction system; (7) scale of impact market in functioning of the system; (8) dominant direction of commodity and financial flows; (9) intensity of intermarket movement of commodity and financial flows in the system. Author's classification is part of theoretical basis the functioning of system related markets and allows orient the state regulatory measures on proportional development of all elements of the reproduction system.

Developed structural model of reproduction system markets of related to grain market, which allows you to explore the relationship and interdependence of its structural elements, implement intersectoral analysis of reproductive processes, determine their deformations, complex evaluate the effectiveness of reproductive cycle within the system.

During the research defined two types of internal integration policy the state: (1) *active*, oriented on formation of a highly developed system of related markets and organization agreed process of deep processing of grain; (2) *passive*, characterized by the absence of measures stimulating the creation and development of new markets the grain processing products based on powerful potential the raw material and production at markets.

According to results of analysis identified a passive type of integration policy the state on Ukrainian grain markets and its products processing. Attention is accented on need to implement modern integration policy which has systematic and reproduction direction. Proved that steady reproductive development of system the vertically related markets of grain and its products involves optimization the intensity of intermarket movement the internal and external commodity flows.

Keywords: related markets, markets of grain and its products processing, system of vertically related markets, internal integration, integration policy state, optimization, internal and external commodity flows.

References

1. Borovyk, I. I. (2012). Sumizhni rynky v strukturi rynkovoï ekonomiky: Katehorialnyi analiz i typolohiia. *Ekonomichna Teoriia*, 3, 60-73.
2. Lahutin, V. D., Bakalinska, O. O., & Miniailo, O. I. (2009). *Konkurentsii i konkurenta polityka: Katehorii ta poniattia*. Kyiv: Nats. torh.-ekon. un-t.
3. Baake, P., Kamecke, U., & Normann, H. T. (2002). Vertical Integration and Market Foreclosure with Convex Downstream Costs. *Journal of Economics*, 75(2), 125-135.
4. Sappington, D. (2005). *Regulation in Vertically-Related Industries: Myths, Facts, and Polycy* (Vol. 17). University of Florida.
5. Brunekreeft, G. (2004). Regulatory Threat in Vertically Related Markets, The Case of German Electricity. *European Journal of Law and Economics*, 17(2), 292-302.
6. Tirole, J., & Rey, P. (2007). Primer on Foreclosure. *Handbook of Industrial Organization*, 3.
7. Tyrol, Z. (1996). *Runky y runochnaia vlast: Teoriia orhanyzatsyy promushlennosti*.
8. Ozhehov, S. Y. (1978). *Slovar russkoho yazuka*. M.
9. Horbachevych, K. S. (2012). *Slovar synonymov russkoho yazuka*.
10. *Ekonomycheskyi hlossaryi*. <http://vocable.ru/dictionary/>. Retrieved January 15, 2016.
11. Lysyuk, V. M. (2014). *Organization of the commodity market: Theory and practice: Monograph*. Saarbrucken, Deutschland: LAP LAMBERT Academic Publishing.
12. Sorokoumova, T. *Chto takoe hlubokaia pererabotka zerna?* Retrieved January 15, 2016.
13. *Metodyka vyznachennia monopolnogo (dominuiuchoho) stanovyshcha sub'iektiv hospodariuvannia na rynku*. (2002). *Konkurentsiiine Zakonodavstvo Ukrainy: Yurydychnyi Zbirnyk*, 296.
14. Kolodiichuk, V. A. (2014). *Haluzeve pozytsionuvannia zernoproduktovoho pidkompleksu APK Ukrainy*. *Ekonomichnyi Chasopys- XXI.*, 9-10(1), 45-48.
15. Nikishyna, O. V. (2014). *Mekhanizmy rehuliuвання intehrovanooho zernovoho rynku*. Odesa: IPREED NAN Ukrainy.
16. Nikishina, O. V. (2014). Sectoral Analysis of Reproduction Processes at the Integrated Grain Market of Ukraine. *Nauka I Studia*, 1(111), 105-111.
17. Vlasenko, N. S. (2015). *Balansy Ta Spozhyvannia Osnovnykh Produktiv Kharchuvannia Naseleнням Ukrainy: Statystychnyi Zbirnyk 2014 R.*, 56.
18. *Ekonomichna diialnist*. (2015). Retrieved January 15, 2016.

Received 26 January 2016

Approved 09 February 2016

Available in Internet 29.03.2016